

mestall

any X
núm. 23
juny 2008

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines

EL NOU INSTITUT DE RECERCA HISTÒRICA DE LA UdG

 Universitat de Girona
Institut de Recerca Històrica

SUMARI

Portada

El nou Institut de Recerca Històrica de la UdG

Estudis

L'origina del farmacèutic

L'Associació

L'Associació participa a la 4ª edició del Recercat -

Sortida: La Vall de Bianya

Trobades

Seminari d'Història Econòmica i Social

Patrimoni

La Vall del Colca

Els documents del despatx dels procuradors Jou de Figueres

Notes de lectura

Xavier Torres, Llibretes de Serinyana

Llibres

Jaume Torras Fabricants sense fàbrica

David Moré Fars i senyals marítims de la Costa Brava

David Moré El far de Sant Sebastià. 150 anys de vida (1857-2007)

Agenda

Des dels orígens de la nostra entitat, l'Associació d'Història Rural de les comarques gironines ha col·laborat amb el Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona (CRHR) en la publicació de la Biblioteca d'Història Rural i en l'organització d'activitats molt diverses. Mentre preparàvem aquest butlletí, aquest Centre ha passat a formar part d'un nou institut universitari de recerca: l'Institut de Recerca Històrica (IRH).

L'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona és una unitat dedicada a la investigació científica relacionada amb l'estudi de la història des d'una perspectiva comparativa i de llarga durada. Va ser aprovat pel Consell Social de la Universitat de Girona el passat 1 de febrer de 2008, però els seus precedents són més llunyans: sorgeix com una reorganització d'estructures prèviament existents i que donaven suport, fins aleshores, a diferents grups de recerca de l'àmbit de la història. Concretament, procedeix de la separació de la secció d'Història Jaume Vicens Vives de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes i de la dissolució de l'Institut de Patrimoni Cultural.

La constitució d'aquest nou institut cerca potenciar la recerca històrica a la Universitat de Girona i millorar-ne la seva projecció exterior. Així doncs, l'IRH acull la major part de la recerca històrica que es realitza a la Universitat de Girona, des de la prehistòria fins l'època contemporània, amb una voluntat integradora, transversal i de foment de la perspectiva de llarga durada i de la història comparada. Per al desenvolupament dels seus àmbits i línies específiques d'investigació, el nou institut s'articula en tres seccions, cadascuna de les quals correspon a un o més grups de recerca reconeguts per la UdG: el Centre de Recerca d'Història Rural, el Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria i el Seminari Permanent d'Estudis Polítics i Culturals.

Felicitem els nostres col·laboradors del Centre de Recerca d'Història Rural i desitgem que aquesta nova etapa que ara enceten sigui tan productiva com l'anterior.

Redacció ■

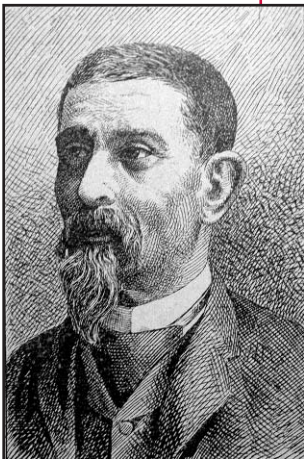
Façana de la Facultat de Lletres, seu del nou Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona (Fotografia: Universitat de Girona)

Notes en guaret

L'ortiga del farmacèutic

Els més afeccionats a la moda tèxtil potser sabran que el rami és una fibra sedosa i lluent, amb certa similitud al lli, amb la qual es poden confeccionar peces confortables, adequades sobretot per a l'estiu. És una fibra coneguda des d'antic — present, per exemple, en les mòmies egípcies— i cultivada sobretot a l'est d'Àsia i la Xina, on es concentra la major part de la producció mundial. La planta d'on procedeix aquesta fibra (*Boehmeria nivea*) és una urticàcia que usualment rep el mateix nom de rami, i més rarament el d'ortiga blanca o ortiga de la Xina. A més dels usos tèxtils, també s'utilitza com a cultiu farratger per a l'alimentació bovina i d'altres espècies, sobretot al Brasil i les àrees tropicals de Sudamèrica, on s'obtenen rendiments elevats (6.800 kg. de matèria seca per hectàrea i any).

Baldomer Mascort,
introduïdor del
cultiu del rami

A Europa, el rami va ser un cultiu pràcticament desconegut fins les darreres dècades del segle XIX. No és casual que no aparegui en les grans compilacions agronòmiques de l'època. La *Bibliographie agronomique* de Musset (1810) no l'esmenta, com tampoc ho fa, dins l'àmbit espanyol, el *Diccionario de agricultura práctica y economía rural* publicat en set volums entre 1852 i 1854 sota la direcció d'Agustín Esteban Collantes i Agustín Alfaro i amb la col·laboració de les millors plomes de l'agronomia hispànica. Sembla que els intents d'introduir el cultiu i, sobretot, l'aprofitament industrial del rami a Europa varen iniciar-se en les primeres dècades del segle XIX, però varen ensopegar amb un problema fonamental: les operacions d'escorçar i separar i desengrassar la fibra s'havien de fer manualment i eren excessivament costoses en termes laborals i econòmics. Tanmateix, el rami deuria suscitar expectatives de certa importància entre tècnics i polítics perquè periòdicament varen anar aflorant iniciatives per promoure'l. L'administració britànica a l'Índia, per exemple, va convocar, entre 1803 i 1869, tres premis de quantia considerable per estimular el disseny d'una màquina que permetés mecanitzar aquest procés.

No fou, però, fins el 1879 quan la qüestió va desencallar-se. El problema va obtenir una primera solució satisfactòria amb el procediment mecànic i químic proposat per Pierre Auguste Favier, un francès de Villefranche-sur-Saône (Rhône-Alps). Per bé que va aparèixer de forma

simultània a altres propostes —amb alguna de les quals va haver-hi fins i tot enfrontament judicial—, la de Favier va ser reconeguda internacionalment, com es comprova llegint el suplement de *Scientific American* del desembre de 1883. Favier no només va innovar els procediments que varen permetre la industrialització del rami, sinó que ell mateix va convertir-se en propagador de la seva proposta —amb llibres com *Nouvelle industrie de la ramie*, editat el 1886— i en promotor de la seva aplicació industrial. L'any 1881 va constituir una societat anomenada *La Ramie Française*, amb seu a Avinyó i un capital inicial d'un milió de francs que ben aviat (1883) va augmentar fins als 3.260.000 francs.

Per tal de proveir-se de matèria prima, aquesta empresa va promoure la constitució de plantacions de rami en terrenys propers a les seves fàbriques, alhora que cercava zones amb condicions agronòmiques i socioeconòmiques adequades per a la seva expansió. I en aquest punt va trobar-se amb Baldomer Mascort, farmacèutic de Torroella de Montgrí, que havia conegut la planta i les seves possibilitats a través d'Agustí Robert, empresari barceloní i propietari de la mateixa localitat. Mascort va introduir el cultiu del rami a Torroella, generant unes notables expectatives econòmiques. El juny de 1883 ja consta a les actes municipals que diversos 'agricultors' s'havien adreçat a l'alcalde de Torroella demanant-li que es fomentés el cultiu del rami "ya que parece está destinado a ser una nueva fuente de riqueza para esta Villa...". I el 1887 Carles Bosch de la Trinxeria en deixa constància en els seus *Records d'un excursionista*: "Han provat lo cultiu del rami; enlloc se desenrotlla tan bé. Lo rami farà créixer la riquesa productiva d'aquell paradís terrenal". Alguns grans propietaris locals varen implicar-se fortament en aquesta operació: Antoni Negre, Albert de Quintana, els Carles i el propi Baldomer Mascort —que posseïa el mas de Santa Maria, desamortitzat i subhastat el 1843— ens consten entre els 'cultivadors' de rami d'aquella dècada.

L'expansió del rami a Torroella va tenir el seu punt culminant el 1886, amb l'obertura d'una fàbrica dedicada a la producció de fibra de rami finançada per la societat de P.A. Favier. La fàbrica funcionava amb una màquina de vapor que proporcionava força motriu a tres màquines

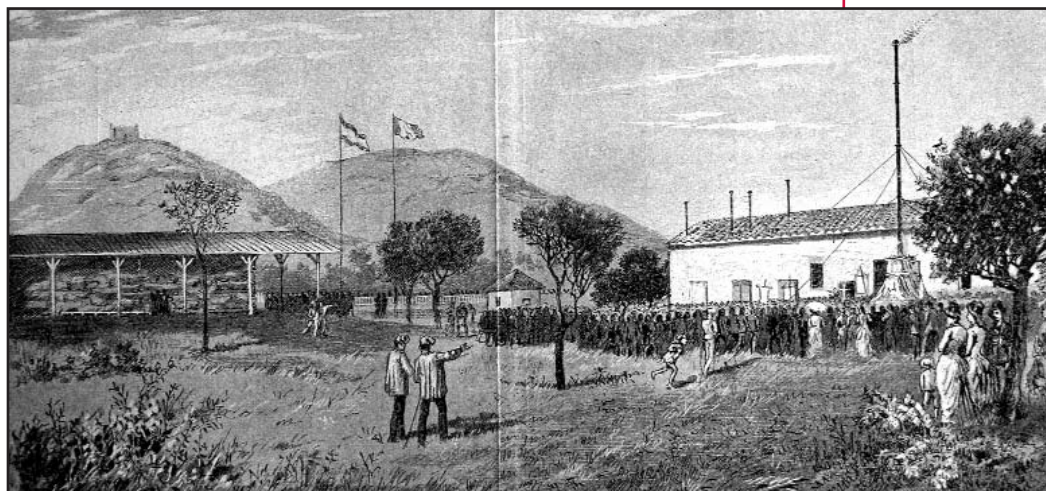
desfibradores i una serra de cinta circular. En un primer moment va ser dirigida per un enginyer belga anomenat Dobler i, posteriorment, per Domingo Cali. La inauguració de la fàbrica va ser motiu d'una gran festa local, que es va fer coincidir amb la festa major. Va assistir-hi el propi Favier, i va ser detalladament explicada per l'enginyer forestal Primitivo Artigas a les pàgines de la *Revista de Montes*. El rami va esdevenir un signe identitari local, fins al punt que, segons el relat oral d'un familiar, un capatàs de la fàbrica va fer-se enterrar amb vestits teixits amb aquesta fibra.

Desconeixem, de moment, més detalls sobre el funcionament de l'empresa. Tanmateix, l'experiència de Torroella amb el rami va tenir durant alguns anys una projecció notable. Baldomer Mas-cort va ser nomenat *Comissari Regi d'Agri-cultura* a Girona (1883-1884) i va convertir-se en propagador de la planta a Espanya. Va difondre l'experiència a través de la *Gaceta Agrícola del Ministerio de Fomento* i altres mitjans en un moment en què la gran crisi agrària de finals

del segle XIX es feia notar amb tota la seva cruïsa i en què els cultius tèxtils tradicionals —lli i cànem— es trobaven amb moltes dificultats. Va entrar en contacte amb enginyers i propietaris d'arreu, alguns dels quals varen visitar les plantacions i la fàbrica baixempordaneses. En l'esplèndida monografia sobre les transformacions agràries de la plana de Castelló —*Cànem gentil* (2004)—, Samuel Garrido recull que la Diputació castellonina va enviar un enginyer agrònom a Torroella per analitzar les possibilitats d'explotació del cultiu a la Plana i que, malgrat que la iniciativa finalment no prosperà, alguns grans terratinents, com el baró de la Pobla, varen assajar de produir-ne. El 1886 el rami es cultivava a Mérida (Badajoz), s'havia assajat a les Balears i Oriola i s'estaven duent a terme reunions a Granada, on la pròpia societat La Ramie Française en projectava la construcció d'una fàbrica —a Motril— més gran que la de Torroella, amb setanta màquines.

Entre 1885 i 1890 les iniciatives entorn del rami varen multiplicar-se. L'Institut de Fomento del Trabajo Nacional, a proposta del seu vocal Ginés Vehil, creà una comissió mixta amb l'IACSI per estudiar els mitjans per fomentar-lo, i va publicar les seves conclusions el febrer de 1886. El gener de 1887 es va instal·lar una exposició sobre el

rami en el vestíbul del Congrés espanyol, alhora que s'activaven alguns ressorts polítics per impulsar una llei específica sobre el cultiu. El 1887 el banquer Evarist Arnús cedia una finca de Badalona per realitzar assajos amb la planta. Es varen publicar diversos llibres per divulgar el cultiu i les seves aplicacions. El congrés de diputats va discutir la seva propagació a l'illa de Cuba. El cònsol espanyol als Estats Units va elaborar un informe sobre la seva difusió i les tècniques utilitzades a Nordamèrica. L'interès pel rami també va estimular l'enginy d'alguns tècnics. Un mecànic català,

La fàbrica de rami de Torroella de Montgrí, el dia de la seva inauguració

Joaquim Borràs, el 1889 va presentar una màquina d'escorçar rami de la seva invenció que, segons la premsa, era més econòmica i simple que la de Favier.

L'onada, però, va ser breu. A principis dels anys noranta comencem a trobar indicis que les expectatives generades no s'estaven assolint. El *Diario de Gerona* del 6 d'octubre de 1891 ho explicitava: "Sabido es con cuanto interés se procedió por parte de muchos propietarios el ensayo del cultivo del ramio con la lisonjera esperanza de sacar del mismo ventajas que compensasen las deficiencias de otros cultivos pero no todos saben que la causa principal, tal vez única, de que haya haya quedado sin avanzar un paso que no es debido á aquella planta no se haya aclimatado á nuestro suelo, ni este no reúna buenas condiciones, sino á que la operación de descortezarlo resulta tan costosa que hace caro el producto de aquella textil para la industria". Aquesta magra situació va coincidir amb la mort de Baldomero Mascort, el maig de 1890, després d'una llarga malaltia.

La impressió que s'obté, sobretot a partir de la premsa i les publicacions oficials, és d'un globus que es desinfla. La indústria de rami no havia resolt els problemes de competitivitat en relació amb altres fibres

■ estudis

tèxtils. La seva explotació no va pas desaparèixer sobtadament, però s'observa una davallada i, sobretot, un desplaçament del cultiu cap a territoris colonials. L'any 1926 el govern espanyol va declarar d'utilitat pública el cultiu del rami a Guinea i tot seguit va realitzar dues concessions, de 3.750 ha i 5.000 ha respectivament, per crear plantacions de diversos cultius, entre els quals figurava el rami. Posteriorment, la política autàrquica del primer franquisme també comportà la revitalització de la indústria del rami: el 1947 va convocar-se un premi per millorar els procediments per obtenir la fibra i el 1953 un concurs per instal·lar una factoria a la vall del Guadalquivir.

La fàbrica de Torroella va continuar funcionant durant alguns anys, però l'anàlisi detallada de la seva trajectòria empresarial i de les seves relacions amb els propietaris i agricultors locals encara està per fer. Val la pena dedicar-hi més temps del que han costat les quatre ratlles d'aquesta nota si, al capdavant, es tracta d'un cas limitat i fracassat? Probablement la història del rami no canviarà cap interpretació general del canvi agrari a Espanya ni del desenvolupament industrial del tèxtil, però no es pot menystenir el seu interès com a estudi de cas si s'acabés trobant un fons documental prou ric. No només s'aprèn del que històricament acaba triomfant.

Enric Saguer ■

■ l'Associació

L'Associació participa a la 4a edició del Recercat

**Perpinyà,
17 de maig de 2008**

El 17 de maig d'enguany, una representació de l'Associació va participar en la quarta edició de la Jornada de Cultura i Recerca Local, conegut com a "Recercat", que es va celebrar a Perpinyà, ciutat que enguany és la Capital Catalana de la Cultura. Amb l'incomparable marc del Castellet com a fons, els nostres representants van donar a conèixer les activitats i projectes realitzats per part de l'Associació, en un estand compartit amb altres entitats gironines. El públic assistent podia compaginar el passeig pels estands amb la visita a les diverses exposicions radicades a la fira (o a l'interior del Castellet), sobre "Els Centres i Instituts d'Estudis: una xarxa de cultura i recerca al territori", "Preludi de l'última batalla: les Brigades Internacionals al Priorat, 1938", "Lluís Companys i la seva època", "Les vinyes de l'Albera" i "Perpinyà i la febre de maig de 68. De les últimes avantguardes a la institucionalització del món de l'art (1968-1986)".

Havent dinat, es realitzaren diverses conferències i taules rodones al Convent dels Mínims: "La realitat de les entitats culturals en els diferents territoris de parla catalana" a càrrec de Gentil Puig-Moreno, Josep Santesmases i Jeroni Pérez; "Identitat i frontera a la Catalunya moderna", per part d'Agustí Alcoberro; "La memòria del Rei en Jaume", de Robert Vinas; i "Catalunya, terra d'integració", per part de Joan Peytaví. El fet que la jornada se celebrés a Perpinyà va convidar els assistents a aprofundir particularment sobre el fet fronterer i les relacions a banda i banda de la frontera. La jornada finalitzava amb l'entrega dels "Premis Recercat".

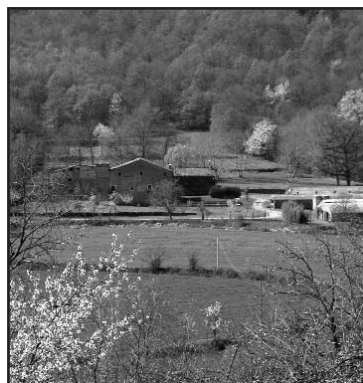
Cal valorar molt positivament la participació de l'Associació en aquesta activitat, de la mateixa manera que cal valorar l'interès creixent i la difusió d'aquesta jornada i la creixent participació dels Centres en aquesta jornada, cosa que facilita els contactes de cares a futures col·laboracions.

Joaquim Alvarado i Costa ■

Sortida
La Vall de Bianya

5 d'abril de 2008

Per primera vegada anàvem a la Garrotxa, en una de les seves valls de més anomenada, per la bellesa del seu paisatge, la gran quantitat d'esglésies romàniques, grans masies, restaurants —amb alguna estrella Michelin— i cases de turisme rural. Tots ells elements imprescindibles per entendre àmpliament el concepte de la història rural. Avui en dia s'ha convertit en un eix viari de primer ordre, en les comunicacions de la Garrotxa —i les comarques gironines de la costa— amb el Ripollès i els Pirineus, amb la construcció dels Túnel dels Capsacosta. Tot plegat, vam gaudir d'un dia magnífic.

Una de les característiques més interessants de la vall és l'absència de grans nuclis urbans i, al seu torn, la nombrosa presència de cases de pagès i grans pairalies —sobretot en les seves vessants suaus—, disseminades arreu i organitzades al voltant d'una sèrie de parròquies i esglésies: Sant Andreu de Porreres, Sant Miquel de la Torre, Santa Maria de Sacot, Santa Maria de Castellar de la Muntanya, Sant Feliu del Bac, Santa Magdalena del Coll, Sant Salvador de Bianya, Sant Martí del Clot i Sant Martí de Capsec al costat nord de la vall, i Sant Ponç d'Aulina, Sant Martí de Solamal, Sant Pere Despuig, Santa Margarida de Bianya, Sant Miquel del Mont i Sant Andreu de Socarrats al sud.

Gaspar Guardiola, historiador afeccionat i gran coneixedor de tots i cada un dels racons de la vall, va ser un dels nostres guies. En ell, hem de veure-hi un home apassionat per la història local, en els seus detalls més íntims i particulars, amatent a qualsevol descoberta arqueològica —prehistòrica en aquest cas—, a la preservació de molts arxius patrimonials, a la transcripció de tota mena de dades i, en definitiva, a la seva conservació i difusió. Cada pedra i document tenen el seu significat i paper dins la història garrotxina. Just a la primera visita vam

poder veure l'antiguitat d'una de les masies de la vall, Sovelles, on s'havia emprat en els fonaments l'*opus spicatum*, que, tal com informava Guardiola, és una senyal inequívoca de la seva vellura que caldria remuntar als visigots.

La vall, quasi plana, ha estat idònia i apta per a l'agricultura. Avui en dia, però, el conreu de cereals ja no conforma la base econòmica dels masos, i aquests han sabut adaptar-se perfectament als nous canvis i usos socials, obrint-los al turisme, conservant els edificis i mantenint-ne el caràcter rural. Així ho veiem en el mas de la Torre de Santa Margarida, adequat a l'allotjament turístic de manera pionera a Catalunya. També el Callís, propietat del nostre segon guia, Joan Fort, historiador i arxiver, ha adequat una part de la casa per al turisme. El Callís i el Puig són dos dels exemples més impressionants de grans pairalies construïdes en la bonança del segle XVIII, amb magnífiques galeries i eres. Mentrestant, el mas Farró ha adequat les instal·lacions per a la fabricació de formatge d'ovella i cabra —fresc i semifresc, i val a dir que excel·lent, pel que vam podem tastar—, a partir del bestiar criat per ell mateix.

Les fotografies que il·lustren aquest article han estat realitzades per Enric Sagner

El passat dissabte 5 d'abril de 2008 els socis de l'Associació d'Història Rural de les comarques gironines vam visitar la Vall de Bianya, dins els programa d'excursions semestrals que organitza l'entitat.

Xavier Solà Colomer ■

XX Seminari d'Història Econòmica i Social

Terres, treball, diner: tres (o més) mercats problemàtics. Europa occidental, segles XII-XX

Facultat de Lletres de la
Universitat de Girona
Girona, 27, 28 i 29
de març de 2008

Els dies 27, 28 i 29 del passat mes de març el Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, en col·laboració amb el grup de recerca *Sociétés rurales européennes, Groupe de recherches pour l'histoire économique et sociale des campagnes (xve-xxe siècles)* CNRS, SORE-GHREC organitzà el vintè Seminari d'Història Econòmica i Social. Sota la coordinació de Rosa Congost (UdG) i Gérard Béaur (CNRS), s'hi aplegaren investigadors de l'època medieval, moderna i contemporània de diferents regions i països que incidiren en les nous mètodes d'anàlisi dels mercats de la terra, el diner i el treball des de la perspectiva de la història regional comparada.

Gérard Béaur (CNRS, EHESS) encetà la sessió dedicada al mercat de la terra seguint de prop les hipòtesis plantejades en la programació. A banda de posar l'accent en les imbricacions (però també les desconexions) entre els diversos mercats, apuntà la idea de la inseguretat del comprador en les operacions i del paper de la monarquia per assegurar una millor informació. Fabrice Boudjaaba (Université Rennes 2), en canvi, se centrà en el seu estudi sobre la regió normanda de Vernon, on havia pogut constatar que predominaven les operacions mercantils per damunt de l'herència en la circulació de la terra. Així mateix, concloué que aquest mercat i el seu funcionament no estaven condicionats pels lligams estrictes de parentiu. Rui Santos (Universidade Nova de Lisboa) amplià la panoràmica europea a partir del cas de l'Alentejo portuguès de l'Antic Règim, en què l'estratificació social no tenia correlacions necessàries amb la jerarquia en l'explotació de la terra i on l'arrendament esdevingué la via major d'accés a la terra, perfectament complementada amb el mercat del treball.

La primera jornada del seminari es completà amb dues aportacions del Centre de Recerca d'Història Rural (CRHR, UdG), a càrrec de Lluís To i de Rosa Congost. Lluís To oferí diverses reflexions a propòsit del mercat de la terra de la vall d'Aro al segle XIV. A través de capbreus successius, pogué observar, per

exemple, que, malgrat certes limitacions, el ritme de circulació de tinences era fluid, no hi havia una polarització clara entre compradors i venedors, ni gaire presència d'actors externs. Rosa Congost, en una època més avançada de l'emfiteusi catalana, presentà algunes evidències documentals, com ara el paper motor dels establiments en la posada en cultiu de boscos o erms; al mateix temps, es referí al fet que el mercat de la terra assistí al tombant del segle XVIII al XIX a l'emergència d'un nou grup social, el dels menestrals, i esmentà diverses relacions entre el contracte emfiteutic i els mercats del diner i del treball.

El matí de l'endemà es consagrà a l'àmbit del crèdit. Gilles Postel-Vinay (INRA, ENS) féu una proposta d'anàlisi global i en la llarga durada dels tres mercats presos com a emblemàtics. Incidí, sobretot, en l'observació de les asimetries dels vincles entre mercats, la importància de les garanties i dels títols i, en definitiva, de les institucions que hi ha rere les diverses distàncies i freqüències de les operacions. Ricard García Orallo (CRHR, UdG) presentà la seva recerca en curs entorn dels mercats informals de crèdit a l'Espanya liberal (1861-1931). A grans trets, resseguí l'avanç d'aquesta modalitat creditícia al llarg del segle XX, concretada de manera especial en els pagarés, amb efectes, fins i tot, judicials. De la mà d'Antoni Furió (Universitat de València), es tornà a fer una incursió a l'edat mitjana, en aquest cas en el mercat del diner baixmedieval. Al marge de refutar el pressupòsit que el crèdit és un recurs a la manca de liquiditat monetària, plantejà de manera molt gràfica l'enorme activitat creditícia que més o menys pot emergir a les fonts, abans de contrar-se en el censal: esbossà els factors que n'expliquen l'eclosió i, més secundàriament, una hipòtesi sobre els seus orígens. La matinal d'intervencions va ser apuntalada per Sebastià Villalón (CRHR, UdG) amb l'exposició d'una altra tesi en curs que pren com a referència el Registre d'Hipoteques català en l'estudi del crèdit del darrer terç del set-cents fins al segle XIX. En una comparativa entre diversos anys, es fixà en la trajectòria i correlació dels censals i els debitoris, els mecanis-

Fotografia de
Lidia Donat

mes d'informació i els lligams amb el mercat de la terra.

La darrera sessió girà entorn dels mercats del treball i es va obrir, de nou, a una perspectiva internacional. Erich Landsteiner (Universitat de Viena) compartí els resultats de les recerques que ha dut a terme entorn de la viticultura austríaca del segle XVI, en què els treballadors assalariats conviuen amb formes d'accés a la terra prou particulars, donant lloc a una forta demanda que permet una gran presència de vinyataires no qualificats. Gabriel Jover i Antonio López Estudillo (CRHR, UdG) introduïren la qüestió de les grans explotacions agrícoles mediterrànies. Jover plantejà l'evolució i l'abundància de mà d'obra (sobretot femenina) i la importància dels ingressos oleolícoles entre el 1600 i el 1820 a l'illa de Mallorca. A continuació, López Estudillo parlà del pes del treball assalariat ("destajistas" especialment del

propietat com a obra, dirigit per Rosa Congost i finançat pel Ministeri d'Educació i Ciència dins l'acció Explora. L'equip de treball d'estudiants i doctorands estava format per Xavier Carreras, Albert Reixach, Albert Serramontmany, Lluís Serrano, Miquel Serrano, Josefina Simon i Sebastià Villalón (coordinador del grup); la presentació va anar a càrrec de Sebastià Villalón, que es referí al disseny de la base de dades i als problemes metodològics; Lluís Serrano, que versà sobre la gran diversitat de tipologies documentals, i Albert Reixach, sobre les categories socioprofessionals.

Els estudis i valoracions posats en comú, certament, també suscitaron controvèrsies. Per bé que en les tandes obertes a la fi de cada sessió ja es començaren a esbossar algunes tendències, el gruix del debat emergí el darrer dia. Si calgués subratllar un tema que estimulà bona part dels participants,

Fotografia de Lluís Serrano

sector de l'olivera), bàsic com a complement en les economies familiars a la província de Còrdova des de la segona meitat del segle XVIII. Una mica per contrast, Jean-Michel Chevet (INRA), a partir de l'exemple de l'àrea de París, aportà diverses reflexions sobre les interrelacions entre l'evolució tècnica de la força de tir i la del treball humà al llarg del segle XIX, així com alguns trets derivats de l'estacionalitat agrícola. El darrer cas que articulà l'aproximació global al mercat del treball fou la presentació, a càrrec d'Enric Saguer i Mònica Bosch (CRHR, UdG), d'un dels àmbits del projecte de memòria oral sobre la masoveria a la regió de Girona al segle XX. En línies generals, van glossar la transformació de la masoveria dels contractes de parceria als d'arrendament fix en diners al compàs dels canvis en les relacions laborals.

Totes les intervencions coincidiren a identificar diversos vincles entre els mercats principals. I és precisament en aquest sentit que s'exposaren els resultats provisionals del projecte *Eppur si muove. De la propietat com a idea a la idea de la*

seria, sens dubte, la distinció entre el crèdit formal i l'informal. Més enllà de les propostes de G. Béaur d'abandonar la disjuntiva taxativa en benefici d'una noció de gradació, R. Santos va dissenyar una complexa taula per definir el grau de formalitat de les operacions creditícies a partir d'una doble dimensió: el nivell de la certificació i la fiabilitat de la garantia. Amb tot, el seminari (amb un nombre important d'assistents i una dinàmica fluida i participativa) deixà obertes, és clar, algunes qüestions. Sense acabar de fer atenció als mercats al marge dels seleccionats, queda pendent l'anàlisi, doncs, de noves interaccions. Igualment, no es resolgué de manera unànime el vincle entre la segmentació de la societat i l'accés als possibles nivells distints del mercat. Sigui com sigui, l'organització manifestà el desig de buscar una nova avinentesa per perseverar en l'estudi conjunt d'aquests aspectes cabdals de la història socioeconòmica de l'Europa Occidental.

Albert Reixach i Lluís Serrano ■

La Vall del Colca (Perú)

El Perú és un país de bonics i encisadors contrastos. Al seu important patrimoni cultural s'hi ha d'afegir un no menys valorable patrimoni natural. És evident que el turista busca conèixer el mític Machu Pichu, visitar la ciutat de Cusco i, si pot, arribar-se fins al famós llac Titicaca. Tanmateix, des d'aquesta tribuna no podem deixar de recomanar una visita a la menys coneguda Vall del Colca, a la província de Caylloma, dins la regió d'Arequipa, al sud del país, on la presència de turistes encara és minoritària i on es pot gaudir d'un espai autèntic, viu i diferent. Una de les millors èpoques per anar-hi és l'abril, perquè s'ha acabat l'època de pluges i la natura és un esclat.

Les *colcas* eren uns magatzems de gra d'època incaica, alguns dels quals, en previsió de situacions de perill, es situaven en indrets aïllats, com en forats oberts a la roca d'alguns penya-segats, encara ben visibles durant la visita d'aquesta zona.

Es tracta d'una vall tancada enmig dels Andes, corol·lada per pics de fins a 7.000 metres i connectada al món per un estret i gairebé infranquejable congost fluvial que obliga a accedir-hi no des del curs baix del riu —com a priori es podria pensar— sinó des d'un elevat pas de muntanya. Per arribar-hi, el millor és aterrar a la ciutat d'Arequipa, una bonica població que destil·la vida universitària i intel·lectual i evoca un passat colonial. Des d'aquesta ciutat s'agafa una carretera de 164 km a voltes asfaltada i en ocasions sorrenca i polsosa que, després d'unes quantes hores de viatge, ens portarà a la Vall del Colca, tot travessant successivament zones amb paisatges ben diversos: els barris humils de nova construcció de la perifèria d'Arequipa, territoris desèrtics poblats només per diverses varietats de cactus, el parc nacional de Salinas y Aguada Blanca a 3.500 metres —on es pot admirar la bellesa de les vicunyes en estat natural—,

la puna —on la verdor de la vegetació de moltes s'alterna amb el reflex de tonalitats blavoses de les petites basses i llacunes poblades de diverses aus que es perden en l'horitzó d'un extens altiplà—, la planícia de Toca a 4.500 metres, que recorda un paisatge lunar tan sols decorat per la yareta —una petita planta medicinal que només creix un mil·límetre l'any—, i l'aridesa rocallosa i ventosa del Mirador dels Andes a 5.000 metres d'alçada, on la vista s'extasia contemplant una panoràmica de cims amb neus perpètuas, d'entre els quals advertim el Misti, on neix el mític Amazonas. Tombat el punt més alt, descendir a la vall esdevé un viatge fascinant de matisos i colors. Mai una gamma tan gran de tonalitats verdes, garbellada de punts grocs, ocres i molts altres colors, no havia il·luminat tant els meus ulls. La varietat de conreus escampats en petites i irregulars peces de terra, traçades en el desnivell dels pendents i sovint emmarcades per recs i reguerons proporciona la visió d'una societat agrícola viva i dinàmica.

Més enllà d'aquestes sensacions, s'obre un món diferent de tot el que s'ha vist al país fins al moment: un paisatge acollidor que t'embolcalla i et transmet l'equilibri entre la natura i l'home des de temps immemorials. Les terrasses agrícoles que modulen el paisatge de la vall recorden —en la distància geogràfica i en la proximitat afectiva— els bancals de vinya del cap de Creus, un paisatge agrícola de les comarques gironines en regressió absoluta d'ençà del fred de 1956.

Malauradament, l'extraordinari saber agrícola d'aquest territori empordanès acumulat durant centúries s'ha malbaratat en només mig segle. Salvant les distàncies —perquè, al Colca, de vinya, res de res—, poder admirar en altres contrades un paisatge agrícola plenament integrat i productiu, permet copsar algunes de les claus d'aquest nostre passat desaparegut. El Colca és un d'aquells espais on la integració de l'home al medi és gairebé absoluta; i les intervencions modernes intenten mantenir aquest equilibri. Esperem i desitgem que així sigui per molts anys; i que no ho acabi espatllant la cobdícia humana imperant en les societats més "desenvolupades".

En la sinuositat de la baixada a la vall, resulta molt interessant aturar-se de tant en tant, entre altres motius, per veure plenament en funcionament la conducció incaica de les aigües des dels cims de les muntanyes fins a les fèrtils terrasses agrícoles de la vall. Els pastors, habillats amb vistoses indumentàries de colors, pasturen els seus ramats en els prats més

Fotografies de
David Moré

elevats, i les llames i les alpaques travessen tranquil·lament la carretera, de manera que obliguen els escassos conductors a aturar-se. L'obra hidràulica que podem intuir mentre baixavem per la carretera d'accés a la vall esdevé digna d'admiració quan arribem a la fondalada. Més de 12.000 hectàrees de conreus de regadiu abasteixen d'aliments la vall i permeten l'existència d'una activa economia productiva.

La capital de la vall és Chivay. Pels nostres ulls europeus, és un poble petit, amb discrets serveis administratius, mèdics i educatius. Resulta molt interessant una visita al seu mercat, on podem tafanejar entre gran varietat de productes alimentaris que conformen una rica dieta per als habitants de la contrada. Destaca l'existència d'un inacabable nombre de varietats de blat de moro, la presència de gran varietat de llegums i la no menys destacable de cereals, entre els quals la quinoa —amb la qual fan gustoses sopes—, algunes fruites poc conegudes i d'altres que, malgrat no ser-ho, sorprenen per la seva massiva presència i pel gran nombre de varietats de tots colors i sabors —per exemple les figues de moro—, herbes i espècies de tota mena i molts altres productes que podrien ben encuriosir-nos. A l'exterior del mercat cobert, hi ha petites paradetes de persones d'indrets remots de la vall, accedir als quals, des de qualsevol carretera pedregosa, representa més d'un dia de camí per petits corriols, trespant muntanyes. I —oh, sorpresa!—, encara hi podem arribar a trobar senyores que no entenen ni un borrall de castellà: s'expressen tan sols en quítxua.

Un recorregut per les diverses esglésies de la vall, com la de la Inmaculada de Yanque, permet amarar-se d'una cultura que ha barrejat elements de diversa procedència i n'ha fet una de pròpia molt singular. Les llindes de les portes d'entrada destaquen per la presència d'una mena d'escut amb la simbologia dels dominics i dels jesuïtes, que són els ordes religiosos que hi van portar a terme el procés de cristianització.

L'ornamentació floral i fantasiosa que ho decora tot significa la presència i supervivència d'un pòsit inca encara molt arrelat. En el segon quart del segle xx, l'obertura d'una carretera la va treure de l'aïllament total, tot i que, de moment, els tentacles de la globalització encara no hi han deixat la seva empremta anorreadora de la consciència de poble.

Diverses coses de l'organització social ens sobten. La primera és la transmissió

de la propietat de la terra que, a diferència de moltes altres zones del Perú, té instituïda la figura d'un "hereu" universal: el fill mascle més petit. És de suposar que aquest sistema responia a una qüestió vital, lligada a les majors possibilitats de supervivència del fill més jove per poder tenir cura dels pares vells. Vaig tenir ocasió de parlar amb un jove que compaginava les feines de casa seva amb les cavallerisses de l'hotel on m'allotjava. Jaime m'explicava que els seus germans havien hagut de marxar a Lima i Arequipa i que ell, com a hereu, es quedava a casa. Estava content de poder tenir aquesta feina, perquè els seus pares encara eren joves i això els podia anar molt bé per a la seva economia familiar. Era un noi agradable i intel·ligent, i vaig tenir ocasió de comentar-li la riquesa patrimonial d'aquell paisatge agrícola tan singular; paisatge que cal mantenir com a garantia d'un futur desenvolupament sostenible, perquè confereix a la vall una singularitat que atrau. Tan de bo sigui així per molts anys!

La gent de la vall són gent intel·ligent que han sabut adaptar-se i organitzar-se. Més enllà de la propietat privada de cadascú, les comunitats tenen organitzats sistemes de treball col·lectiu per ajudar-se els uns als altres en puntes estacionals del cicle agrari. El negoci turístic tampoc s'escapa d'aquest enfoc comunitari. En el camí de l'incomparable Mirador del Còndor, on la vista s'estasia contemplant el vol d'aquestes meravelloses aus i on també podem admirar la bellesa de molta altra fauna i flora que s'estén pel canó més profund del món amb més de 3.400 metres de desnivell, observem successives paradetes improvisades de productes típics i artesans. En aquests punts i de manera específica en aquest concorregut mirador, s'ha establert un sistema de tornos diaris. Això permet a diverses persones, majoritàriament dones, compaginar tasques agrícoles amb la venda d'aquests productes bàsicament tèxtils i millorar les seves economies familiars. Aquest sistema cooperatiu es veu complementat amb una interessant experiència de *comedores comunales*, que permeten descarregar moltes dones del lligam d'haver de fer el dinar i poder treballar al camp. Amb un sistema de tornos, moltes dones poden contribuir amb la seva feina a millorar les rendes familiars. Ja havíem tingut ocasió de veure aquest tipus de servei social a tocar del mercat de Chivay, però en el petit poble de Maca l'experiència encara resulta més interessant.

Llevar-se ben d'hora al matí i iniciar una excursió a trenc d'alba ens depara la

“sorpresa” de retrobar-nos amb la tradicional i extraordinària vitalitat dels camins, farcits de persones que es desplacen des de les poblacions a les seves peces de terra per realitzar-hi tasques agrícoles. Multitud d’homes i dones, tots ells treballadors del camp, circulen pels camins amb farcells a l’esquena, acompanyats d’ases i mules. Al llarg de la jornada, mentre ens desplaçem per la vall, tindrem ocasió de veure famílies recollint productes agraris a diversos camps, homes amb bous llaurant i ramats pasturant lliurement. I ens creuarem més d’un carro en algun revolt de la carretera. La imatge del matí, bucòlica als nostres ulls, evidencia una vida dura; i es repeteix a la inversa al capvespre, quan els ocells van a dormir i

la gent retorna a les seves cases carregada amb part de la collita de la jornada. La foscor s’estén per la vall, i deixa només a la remor del riu Colca el privilegi de trencar el silenci d’una nit corol·lada d’estels al firmament.

I, ja per acabar, només recomanar-vos novament, si teniu l’ocasió de visitar el Perú, de no deixar escapar una visita a aquest indret que conserva encara l’essència d’una societat rural viva i dinàmica, on conviuen en harmonia el medi i l’home i on el paisatge esdevé poesia. Només observant, podrem imaginar i, perquè no, també interpretar millor el passat rural del nostre país.

David Moré Aguirre ■

Els documents del despatx dels procuradors Jou de Figueres

L’Arxiu Comarcal de l’Alt Empordà ha conclòs l’inventari-catàleg d’un important fons compost de 390 capses arxivadores —40 m.l. —, amb dates extremes que van des de 1386 fins a 2001, de documents procedents del despatx del carrer Joan Maragall de Figueres del procurador Tomàs Jou Barbosa i el seu fill Josep Jou Carreras.

Com a documentació judicial, consta de 3600 causes civils, des de 1892, quan el procurador Jou, amb trenta anys d’edat, inicià la seva activitat com a agent fiscal al nou despatx; també, 181 causes penals, així com nombrosos afers administratius privats amb asseguradores, lloguers i tramitacions diverses.

El fons conté un volum important de documentació referent a l’administració de patrimonis de particulars situats a l’Alt Empordà. L’extensa clientela del despatx inclou des de petits propietaris agrícoles a grans propietaris rendistes, passant per institucions com l’Hospital de Pobres de Figueres. Del conjunt de gestions, en destaquen especialment les encaminades al cobrament d’arrendaments o de censos emfiteútics, així com la reclamació d’anualitats o pensions endarrerides que en alguns casos acaben en demandes

judicials. També hi ha documentació referida a altres aspectes jurídics com la inscripció de títols o la tramitació d’herències. Per tot plegat, la documentació s’acompanya sovint d’escriptures notariales familiars i d’antecedents sobre terres que justifiquen drets i propietats: compravendes, establiments, testaments, capítols matrimonials... El fet que aquestes escriptures es remuntin en nombrosos casos al segle XVIII i XIX, permet disposar d’un material d’extrema riquesa per reconstruir parcialment algunes genealogies i la trajectòria de petits patrimonis familiars. Alhora, la documentació generada per l’administració d’aquests patrimonis permet l’estudi d’altres aspectes interessants, com la conflictivitat pagesa o la pervivència fins ben entrat el segle XX de relacions de propietat característiques de l’Antic Règim, sense oblidar l’aportació que significa per a estudis sobre els diversos municipis de la comarca.

A banda de l’activitat professional pròpia del despatx, el fons Jou incorpora documentació derivada de la participació de Josep Jou Carreras en la vida política i social de Figueres, especialment dels períodes en què fou alcalde de la ciutat —durant les dictadures de Primo de Rivera i Franco—. Igualment, és important destacar la documentació de l’Asil Vilallonga, que es conserva dins el fons pel fet que n’havia estat secretari. En aquesta mateixa línia es localitzà també documentació de l’Associació de Música de Figueres corresponent al període 1923-1936 —Jou també n’havia estat secretari.

Marc Auladell Agulló ■

Jordi Curbet és l'estudiós, curós i amatent, dels papers domèstics de Joan Serinyana (1818-1903), un pagès i vinyater de la vila de Llançà, "grafòman de cap a peus", que va llegir als seus un nombre força considerable de fulls escrits sobre les matèries més diverses. En un extens i elaborat estudi introductor, el curador s'ocupa de la biografia i l'entorn familiar del personatge, el context històric i local del testimoni —amb una remarcable aportació sobre l'integrisme o la recatolització per terres de l'Alt Empordà—, i fins i tot els problemes de fons i de forma del document mateix. Primer de tot, doncs, el gènere: autobiografia incipient? "llibre de família", com en diuen els estudiosos italians? o "llibretes de memòries", tal com escriu, en general, el propi interessat? A l'hora de la veritat, el fons no canvia gran cosa. Se'n diguin "llibres" o "llibretes", "memòries" o simplement "notes", el text de Serinyana i el seu contingut, declaradament miscel·lani, no difereix pas gaire de tants i tants altres escrits semblants, vuitcentistes o fins i tot d'un parell de segles abans.

El lector hi trobarà, doncs, un grapat de dades familiars i patrimonials; en part, autobiogràfiques i cadastrals, com ara en l'epígraf "*Nota de terras pusaïdas per jo*" (pàg. 139). No hi manquen tampoc les inevitables i omnipresents calamitats (aiguats, sequeres, la fil·loxera finisecular), ni el detall de les caresties, les collites i els preus del blat, l'oli i el vi. El text incorpora, a més, un bon feix de notícies i esdeveniments de l'època, siguin d'índole netament política o tot just local, com ara les reiterades temptatives de suïcidi d'un convilatà, dignes d'un vodevil (pàg. 158) o l'arribada del ferrocarril, la construcció del qual —dit sigui de passada— no ens imaginàvem pas tan sagnant (pàg. 188). Finalment, també fan acte de presència les habituals i reiterades efusions religioses; no debades, una de les llibretes manuscrites recull l'apostolat seglar de l'autor, principal mantenidor de la confraria local del Sagrat Cor. Si de cas, els escrits de Serinyana traspuen un esperit classificatori i monogràfic absent en els seus ancestres de cent o dos-cents anys abans: en lloc d'una miscel·lània d'assumptes sense solució de continuïtat, ara trobem, oportunament discriminades, llibretes de "memòries", d'afers de "guerra i rebulocions (*sic*)", i una de "cantarelles", oracions i receptes entre algunes altres. Justament d'aquesta darrera llibreta se'n fa, únicament, una presentació antològica, i encara que tots ens podem fer càrrec de les raons editorials que poden haver propiciat una retallada semblant, és de doldre que se'ns deixi amb la mel als llavis

davant d'uns epígrafs tan suggeridors o enigmàtics com ara "*El perro caritativo*" o "*Una família japonesa*".

A més de grafòman empedreït, Serinyana sembla haver estat igualment un lector voraç. La biblioteca del nostre memorialista tenia des d'una Bíblia o Vulgata en castellà, i un llibre sobre "*La vida de los animales*", fins a uns quants toms de la *Revista Popular*, una publicació catòlica i d'un antiliberalisme furibund, dirigida per l'eclesiàstic i apologeta Felix Sardà i Salvany (1844-1916), i força popular a la Catalunya de la Restauració. Tot això sense (poder) comptar les lectures de préstec; en particular, aquelles facilitades presumiblement pel capellà de la vila. Serinyana, altrament, no parava de llegir diaris. Això fa que un pagès de Llançà pugui estar al cas no sols dels esdeveniments de Barcelona o de Madrid (pàgs. 182-183), i conèixer algunes dades de l'Índia britànica (pàgs. 190-191), sinó que pugui resseguir, a més, la trista fi de l'antic imperi hispànic, des de la guerra de Cuba (pàg. 182) fins a la pèrdua de les illes Carolines, a l'oceà Pacífic: "lo dit añ 85 (...) mos án pres las Islas Corolinas" (pàg. 179). Un bon exemple, fem-ho avinent, del paper de la premsa en l'aprehensió individual de la realitat i la fixació subseqüent de les pertinences col·lectives.

Lector bilingüe, el Serinyana escriptor és monolingüe; barbarismes al marge, i sense negligir els efectes de la còpia o traducció catalana de força textos en castellà. Tanmateix, en aquest punt les consideracions de l'editor són (em fa l'efecte) tècnicament irreprotxables i d'una ponderació (d'això n'estic segur) absolutament remarcable. Vull dir que Curbet no fa cap problema —ni cap virtut— del fet que un pagès vuitcentista del Principat escrigui en català els seus papers domèstics fins a la darrera pàgina i hora. De fet, els catalanistes són ben poc presents en les narracions de Serinyana, fins i tot quan tracta de les "guerres i revolucions" de l'època. Amb la discreció habitual d'aquesta mena de fonts, Serinyana es limita, en general, a pintar el panorama. L'any 1843 hi havia, diu, "dos partits": liberals i republicans. No gaire després, el 1848, ja n'hi haurà tres, de "partits", amb l'afegit d'uns carlins que van guanyant presència en el relat de Serinyana, ni que sigui per condemnar-ne els seus excessos (pàg. 171). Més endavant, apareix el "partit anarquista" (pàg. 186). El lector, però, es queda amb les ganes de saber quin era el seu, de partit.

Curbet presenta tot sovint Serinyana com un pagès entre dos focs: entre la fe i la raó, entre l'integrisme i el lliurepen-

CURBET HEREU, Jordi (ed.)

Les llibretes de memòries de Joan Serinyana (1818-1903), vinyater llançanenc

Biblioteca d'Història Rural
(Col·lecció Documents, 5)

Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona / Documenta Universitaria, Girona, 2007, 212 pàgs.

LES LLIBRETES DE MEMÒRIES DE JOAN SERINYANA (1818-1903), VINYATER LLANÇANENC

EDICIÓ, ESTUDI INTRODUCTORI I NOTES DE JORDI CURBET HEREU

Un pagès entre dos focs

■ notes de lectura

sament, entre l'Antic Règim i la revolució liberal (pàgs. 9 i 18). És una hipòtesi perfectament versemblant, però, en realitat, allò que predomina en el nostre autor —o, si més no, en els seus textos— fóra més aviat una mena d'“indiferentisme” ben característic d'aquesta mena de fonts, si no un conservadurisme pragmàtic, no pas menys idiosincràtic, i amarat de càlcul i fervor. Així, l'any 1835 és sempre l'any de la matança de frares i capellans (pàgs. 165 i 192). I la política, al seu torn, té de vegades una simptomàtica vessant fiscal. Al primer assentament de la llibreta dedicada a “guerra i revolucions” es pot llegir: “Al poble español mus carregaren més pagus, y las quintas héran ab dinés y ara ab sanch. Això habem guañat ab la llibertat” (pàg. 165). Vol dir, doncs, que Serinyana era aliè a la política o que no coneixia partits? No podem assegurar-ho. Si sempre resulta prou “complicat”, tal com assenyala Curbet mateix, deduir les creences personals de la prestatgeria de llibres estant (pàg. 23), no ho és pas menys aventurar inclinacions polítiques a partir d'unes poques ratlles, altrament subjectes a un seguit de convencions literàries —i el pudor n'és una, sens

dubte— i fins i tot a successives —i potser canviants— redaccions en el decurs del temps. Potser per això l'editor tampoc no comenta aquella “grant manifestació” que va tenir lloc a Figueres, el vint de març de l'any 1898, en contra de les quintes i per una “Cataluño (*sic*) indapendent (*sic*)” (pàg. 186); ni la facilitat, en suma, amb què Serinyana —igual que alguns altres pagesos memorialistes coetanis— esdevingueren o se sentiren espanyols (pàg. 165). No havíem quedat que l'“espanyolització” havia estat un fracàs?

Vet ací, doncs, els límits i les possibilitats d'una font com ara la memorialística de pagès. Ara, si les possibilitats són múltiples, els límits no tenen perquè ser infranquejables. Una compilació i comparació de casos coetanis i homogenis (per exemple, amb les llibretes, tan semblants en el fons i en la forma, dels Gorina de Matadepera, editades per J. Comasòlivas, Barcelona, 2003), pot arribar a ser ben profitosa a l'hora d'interpretar tant el conjunt com les individualitats.

Xavier Torres Sans ■

■ llibres

**TORRAS ELIAS,
Jaume**

***Fabricants
sense fàbrica.
Els Torelló,
d'Igualada
(1691-1794)***

Vic, Eumo, 2007.

Fa més de vint anys que Jaume Torras va començar a publicar els resultats de la seva recerca sobre les manufactures de teixits de llana a la Catalunya del segle XVIII. La seva obra ha contribuït substancialment a modificar la imatge que teníem de l'economia catalana del set-cents i ha enriquit extraordinàriament els esquemes explicatius sobre el canvi econòmic a finals de l'època moderna. Qüestions com l'avenç i els mecanismes de l'especialització regional a la Catalunya del segle XVIII, la complexa estructura de la draperia, les transformacions empresarials en alguns segments d'aquesta indústria i el paper de la diàspora mercantil catalana a l'interior d'Espanya, no només han estat objecte de l'anàlisi de Jaume Torras, sinó que, sovint, els seus articles, plens d'idees noves i d'hipòtesis suggerents, han suposat la introducció d'aquests temes en l'agenda d'investigació dels historiadors de l'economia catalana (i espanyola) del set-cents. La documentació de la família Torelló, paraires d'Igualada, ja havia estat molt rellevant en la recerca de Jaume Torras. Tanmateix, degut al format del seus articles, breus i estilitzats, no comptàvem amb una reconstrucció detallada de la història de la família que mostrés tota la riquesa d'aquesta font. El llibre objecte d'aquesta

ressenya realitza aquesta funció. Però aquest és molt més que un llibre sobre els Torelló, perquè combina la història d'aquesta família amb l'ús de fonts més generals i es planteja interrogants que van molt més enllà dels que afecten la seva trajectòria particular. A través d'un diàleg mesurat i prudent entre les hipòtesis d'abast general i la reconstrucció d'una història particular i local, entra de ple en alguns dels principals problemes relacionats amb les transformacions de l'economia catalana del segle XVIII i en les raons de l'avantatge comparatiu de les seves manufactures llaneres respecte de les de l'Espanya interior.

El llibre consta de set capítols, als quals s'afegeixen la introducció, un breu epíleg i un útil glossari de termes tèxtils. El capítol 1 descriu la naturalesa de l'ofici de paraire a la Catalunya moderna. Destaca la diversitat de realitats que es designaven amb aquest terme i, sobretot, descriu el perfil dels menestrals paraires de la manufactura vilatana, als quals dedica unes pàgines que són també una excel·lent descripció del procés productiu. L'ofici tenia com a element definidor determinades operacions de l'elaboració de teixits de llana (emborrar, emprimar, perxar); alguns dels

seus membres, però, exercien importants funcions de coordinadors d'un procés productiu llarg i complex, unes funcions que els podien permetre l'apropiació d'una part del valor afegit substancialment major a la que podien aspirar els mestres involucrats exclusivament en treballs mecànics.

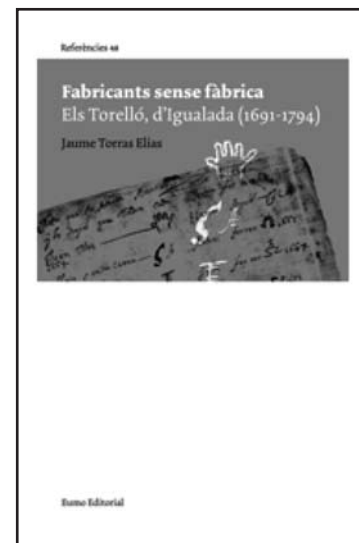
El capítol 2 es dedica a l'estudi de les confraries de menestrals. S'inicia amb unes reflexions sobre les raons de la seva pervivència secular. L'element clau que determinava la legitimitat d'aquestes institucions era la garantia que les confraries i les seves ordinacions proporcionaven a consumidors i comerciants sobre l'estandardització i qualitat dels productes i serveis. Tot matisant el clixé historiogràfic sobre l'immobilisme tècnic dels gremis, Torras defensa la permeabilitat selectiva d'aquestes institucions a algunes innovacions en processos i productes, aquelles compatibles amb els interessos i les formes d'organització de l'empresa familiar artesana (una empresa que les confraries intentaven protegir de les amenaces de desvalorització d'un patrimoni immaterial, el coneixement de l'ofici, molt més fràgil que el patrimoni immoble). En aquest sentit, cal entendre, segons J. Torras, alguns dels elements recurrents en les ordinacions gremials: el control de l'accés a l'ofici, la preferència atorgada als fills o familiars de mestres i l'exclusivitat que les confraries reclamaven.

Abans d'estudiar la història de la confraria de paraires d'Igualada, l'autor la situa en el context de la proliferació de confraries de menestrals a la Catalunya dels segles XVI i XVII, especialment en determinades àrees del prelitoral i el prepirineu. Aborda així el tema de la "ruralització" de la indústria durant aquest període, un fenomen que no es pot pas entendre com una disseminació indiscriminada de l'activitat tèxtil pel món rural propiciada per uns comerciants urbans que fugien dels gremis. Ni la producció tèxtil es localitza arreu, sinó en zones on ja n'hi havia tradició, ni l'absència de gremis era una causa d'aquests canvis de localització, perquè a les viles que creixeran animades per la indústria tèxtil les confraries d'ofici no faran sinó consolidar-s'hi en paral·lel a l'increment de l'activitat. La confraria de paraires d'Igualada té una trajectòria coherent amb aquest esquema. Els seus orígens són medievals, però es consolida i revitalitza amb l'expansió de l'activitat tèxtil a la vila durant el segle XVI i primera meitat del XVII. Torras en descriu les ordinacions i reconstrueix fragmentàriament, a través de les actes del consell, la vida de la corporació. La confraria reunia paraires de molt diversa condició econòmica i, en

aquest sentit, era menys homogènia que d'altres confraries d'ofici. Per això, no estava exempta de tensions internes. No obstant, afavoria formes de cooperació que n'ajuden a explicar la pervivència: l'ús col·lectiu de determinades instal·lacions, el manteniment d'un front comú respecte de proveïdors, comerciants o teixidors, la reputació de la qualitat dels productes de "marca Igualada", etc.

Els capítols 3, 4 i 5 estudien l'auge dels Torelló i alguns dels altres paraires d'Igualada des de finals del segle XVII i durant el XVIII, alhora que la diferenciació econòmica entre aquest reduït grup i la resta de paraires de la localitat. Mentre durant la primera meitat del set-cents es produïa un increment general del nombre de paraires jornalers, els negocis dels Torelló experimentaren canvis substancials en la seva dimensió i naturalesa: l'any 1745 els comptes de la companyia entre Josep Torelló major i el seu fill mostraven un increment substancial del nombre de draps produïts respecte als anys finals del segle XVII, un canvi en el tipus de producte en favor de draps de qualitat mitjana-alta i una notable ampliació dels radis mercantils de l'empresa, amb Madrid com a mercat més rellevant. Precisament aquell any (i just abans que s'iniciés un difícil procés de successió que l'empresa superà amb èxit), la importància del negoci de Josep Torelló i el seu soci Segimon Borrull es veia sancionada per l'obtenció del títol de Fàbrica Reial. Els privilegis que atorgava aquesta distinció no reduïen substancialment els costos de producció, però interessaven pel seu efecte de "marca" i perquè enfortien la posició d'aquests "fabricants reials" respecte d'altres interessos.

Si bé l'atzar demogràfic i les aliances matrimonials jugaven un paper rellevant en els avatars dels negocis individuals (tal com s'il·lustra respectivament en la reconstrucció de les biografies de Josep Torelló i Josep Mas i en la descripció dels matrimonis creuats entre els Torelló i els Borrull), un procés com el resumit en el paràgraf anterior s'ha d'explicar, tal com indica l'autor, a través de causes més complexes: d'una banda, cal tenir en compte les noves oportunitats de negoci que, després de la Guerra de Successió, possibilitava un Estat més fort (unes oportunitats que es concretaren, en el cas dels Torelló i el seu soci Borrull, en les comandes militars que obtingueren a inicis del segle XVIII i que donaren impuls a la primera etapa d'engrandiment del seu negoci); en el terreny productiu, la dràstica modificació de les relacions entre paraires i teixidors va permetre que els nous "fabricants" emergits dels rengles dels paraires poguessin gaudir

de major llibertat a l'hora d'organitzar el procés productiu i, segurament, poguessin capturar major proporció del valor afegit generat en la producció de draps. Aquestes transformacions precediren els canvis normatius sobre la "llibertat de fabricació" i, per tant, no poden ser explicades per l'acció del legislador. Foren el resultat de confrontacions que no eren noves, ni exclusives d'Igualada, però que es resolgueren a favor dels paraires en un moment en què les seves aspiracions eren esperonades per les oportunitats de penetrar en nous mercats i nous productes, i en un context de disgregació de l'ofici de teixidor a Igualada, conseqüència de la forta crisi de la indústria durant la segona meitat del segle XVII i la Guerra de Successió.

L'ampliació de mercats cap a Madrid i l'Espanya interior fou facilitada per la integració de Catalunya en el marc duaner espanyol després de 1714. Aquesta no era, però, una condició suficient. Vendre al mercat peninsular, i concretament a Madrid, requeria la construcció d'unes xarxes d'intermediació mercantil prou eficients com per permetre superar alguns obstacles institucionals (especialment el control del comerç de la capital per part dels *Cinco Gremios Mayores*) i, sobretot, contribuir a superar els avantatges, derivats d'una major proximitat a aquests mercats i a fonts abundants de matèria primera, dels productors dels centres tèxtils llaners de Castella. Aquestes qüestions s'aborden en els capítols 4 i 6. Primerament, es destaca el paper d'un col·lectiu poc estudiat encara: el dels negociants d'origen català establerts a la capital, on mantenien establiments majoristes no sotmesos a agremiació. La correspondència dels Torelló amb un d'aquests homes, Francisco Boter, mostra la seva intervenció, que fou crucial per als fabricants d'Igualada, en la comercialització dels draps, la compra de llanes de l'Espanya interior, la realització de tràmits amb l'administració i el finançament de l'empresa en alguns moments ben difícils. Mostra també, però, el grau elevat d'autonomia en les relacions individuals entre els fabricants i els seus agents i la capacitat de negociació dels primers. El capítol 6 aprofundeix més en la qüestió de les formes de comercialització. A través de la correspondència que Josep Torelló menor, *Po*, mantenia amb el seu pare durant un dels seus viatges per l'Espanya interior, es mostra el paper de la "diàspora mercantil" catalana, formada per un complex entramat de traginers, marxants i comerciants. L'exterioritat social respecte del medi en el qual actuaven els seus membres i la solidaritat de grup, derivada de relacions de veïnatge i sovint de parentiu, dotava la "diàspora catalana" de

capacitat de fer circular la informació reservadament dins el col·lectiu i de procediments de sanció de conductes oportunistes, elements que esdevenien crucials a l'hora d'actuar en un context comercial caracteritzat per costos de transacció molt elevats. El comerç català no era l'únic que s'organitzava en forma de "diàspora mercantil" i, en aquest sentit, Torras cita el cas dels marxants alvernesos, maltesos i altres; però l'estret lligam de la "diàspora catalana" amb la manufactura del lloc d'origen la singularitzava i la dotava, potser, de major eficàcia.

El capítol 7 aborda les raons de la competitivitat de la draperia catalana (especialment la de qualitat mitjana, ja que en la gamma de qualitat superior els productes d'importació no tenien rival) en el context de les transformacions dels darrers decennis del segle XVIII. Més enllà dels efectes favorables que segurament tingué la supressió del dret de bolla, l'autor centra l'explicació en alguns trets diferencials de l'organització de la indústria. Insisteix en el paper dels canvis que havien tingut lloc en el sistema corporatiu: la consolidació de la subordinació dels teixidors i les possibilitats per a la innovació en el tipus de producte (draps *a la manera d'Holanda*, primer, baietes i baietons quan des del 1779 la guerra contra el Regne Unit interrompé les importacions d'aquesta procedència) que proporcionava una normativa menys rígida que la d'alguns dels principals centres drapers de Castella, com Segòvia. Amb tot, a més de l'organització interna de la indústria, la seva configuració territorial afavorí, en la hipòtesi que conclou el llibre, la seva competitivitat en el context espanyol del segle XVIII. Com a fruit d'un procés d'especialització a escala catalana en el qual jugaren un paper crucial les transformacions agràries (especialment l'especialització vitícola d'algunes comarques del Principat), la manufactura drapera estava formada, no per nuclis més o menys aïllats, sinó per una nebulosa de localitats amb aquest tipus d'especialització productiva, que mantenien prou interrelacions com per configurar, en paraules de l'autor, un "districte protoindustrial" en el sentit marshallià del terme. Queda al marge dels objectius del llibre estudiar amb més detall les conseqüències concretes (especialment, l'estructura de costos) d'aquest tipus d'organització territorial. Sobre això i altres temes que només han estat apuntats en aquesta ressenya, J. Torras planteja uns interrogants que, com sol passar amb la seva obra, orientaran en un sentit fructífer la recerca futura.

Rosa Ros Massana ■

La documentació de la família Torelló, paraires d'Igualada, ja havia estat molt rellevant en la recerca de Jaume Torras.

La sempre imprevisible casuística editorial va fer que en pocs dies de diferència veiessin la llum dos treballs de David Moré dedicats a l'estudi dels fars del litoral gironí. Atès que Moré és un membre actiu i ben conegut de l'AHRCG és innecessària aquí qualsevol presentació prèvia de l'autor. N'hi haurà prou amb apuntar, pel que fa al cas, que Moré prové d'una nissaga amb cinc generacions de faroners a les espatlles. *De casta le viene al galgo*, com diuen els castellans.

El primer llibre en aparèixer porta per títol *Fars i senyals marítims de la Costa Brava* i constitueix el volum 128 de la col·lecció "Quaderns de la Revista de Girona" (núm. 53 de la sèrie "Guies"). D'acord amb les pautes habituals dels QRG, el llibre està estructurat en breus capítols temàtics (41, per ser exactes) que s'ocupen de qüestions molt diverses, des de l'orografia de la costa fins a les qüestions tècniques (tipologia dels fars, òptiques, sistemes d'il·luminació, fonts d'energia, noves tecnologies, etc.), passant pels aspectes històrics i humans (prosopografia, vida quotidiana, situació laboral, etc.) i analitzant individualment els fars de la nostra costa (Port de la Selva, Cap de Creus, Cadaqués, Roses, Illes Medes, Sant Sebastià, Palamós i Tossa), sense oblidar tota la constel·lació de senyals auxiliars, semàfors i balises que garanteixen la seguretat de la navegació marítima a la Costa Brava. Esmert especial mereixen, per la seva claredat i elegància, els mapes, fitxes, esquemes i il·lustracions confeccionats a mà per Alberto Aguirre, faroner jubilat i avi de Moré. En conjunt, aquesta monografia ens presenta una síntesi acurada i molt ben documentada d'un món tan apassionant com minoritari, que està lluny encara de rebre tota l'atenció que mereix per part dels investigadors. En aquest sentit, el treball de David Moré és, sens dubte, un referent, una llum en la foscor, un far, en definitiva.

El segon dels treballs, *El far de Sant Sebastià. 150 anys de vida (1857-2007)*, ha estat editat per l'Arxiu Municipal de Palafrugell coincidint amb la commemoració del 150è aniversari de la posada en funcionament del far. Aquí el plantejament metodològic de Moré varia substancialment en relació a l'obra que hem regestat anteriorment. Si la primera era essencialment una síntesi, en aquest cas ens trobem més aviat davant d'una crònica. Partint de la recopilació exhaustiva de documentació, l'autor deixa parlar els papers, de manera que el lector pot seguir gairebé en directe la gènesi del far, la vida que hi duïen els seus

encarregats, els conflictes i els neguits i les alegries d'uns professionals extraordinàriament meticulosos i abnegats. El llibre està farcit d'anècdotes i curiositats, però Moré ha tingut cura també de procurar mostrar amb detall com als fars també s'hi manifesten els processos històrics generals, com ara les crisis energètiques, la lluita per la millora de les condicions laborals o l'accés de la dona al mercat de treball (per cert, la primera dona faronera de tot l'Estat es documenta al far de Sant Sebastià l'any 1930). A l'apèndix final es transcriu l'acta d'inauguració del far i, a més, s'ofereix una ressenya exhaustiva (per ordre alfabètic primer, cronològic després) de tots els faroners que han exercit a Sant Sebastià fins que l'any 2000 se'n suprimeix la plaça.

Hem d'elogiar sincerament, encara que trobem del tot extemporània la seva inclusió en el cos d'aquest llibre, l'article de David Figarola dedicat a l'estudi dels llibres de visites del far. Les anotacions deixades pels visitants, magníficament seleccionades, ordenades i comentades per Figarola reflecteixen amb molta precisió les sensacions, sentiments i pensaments (poètics i bucòlics unes vegades, més polítics i encesos altres) que la visita al far suscitava en aquells que s'hi apropaven. Llàstima que, per raons que no s'expliciten del tot, Figarola contempla tan sols quatre dels vuit llibres de visites del far de Sant Sebastià, de manera que la seva selecció arriba fins l'any 1939.

Salvador Vega i Ferrer ■

MORÉ AGUIRRE, David

Fars i senyals marítims de la Costa Brava

Girona, Diputació de Girona / Caixa de Girona, 2007.

El far de Sant Sebastià. 150 anys de vida (1857-2007)

Palafrugell, Arxiu municipal de Palafrugell, 2007.

COL-LOQUI INTERNACIONAL / Universitat de Girona / 20-22 de novembre de 2008

La desamortització dels béns eclesiàstics. Una perspectiva comparada: França, Península Ibèrica, Amèrica llatina

PROGRAMA PROVISIONAL

DIJOUS, 20 DE NOVEMBRE

15.30 h: Obertura del col·loqui i introducció de la problemàtica general

PRIMERA SESSIÓ

La propietat eclesiàstica i el poder socioeconòmic i financer del clergat abans de la nacionalització dels seus béns i de la desamortització
 Presideix Bernard Bodinier (Universitat de Rouen)

16 h **Guy Lemarchand** (Universitat de Rouen). *L'importance de la propriété ecclésiastique en France, aspects quantitatifs et qualitatifs*

16.30 h **Pegerto Saavedra** (Universidade de Santiago de Compostela). *La riqueza eclesiástica en España a finales del Antiguo Régimen*

17 h Pausa

17.30 h **Pablo F. Luna** (Universitat Paris 4-Sorbonne). *Las posesiones de los conventos y monasterios en Lima durante la segunda mitad del siglo XVIII e inicios del siglo XIX*

18 h **María Elena Barral** (Conicet, Universidad de Luján, Argentina). *Las posesiones rurales eclesiásticas en el Virreynado del Río de la Plata, siglo XVIII-principios de siglo XIX*

18.30 h **Francisco Cervantes** (Universidad de Puebla, México). *Propiedades y rentas de las instituciones eclesiásticas de Puebla, 1780-1850*

19 h Debat

DIVENDRES 21 DE NOVEMBRE

SEGONA SESSIÓ

La legislació, els mecanismes i la magnitud de la nacionalització dels béns eclesiàstics, la cronologia i les conjuntures de la desamortització
 Presideix Nadine Vivier (Université du Maine)

9.30 h **Bernard Bodinier** (Université de Rouen). *La nationalisation des biens du clergé en 1789 : la législation, les mécanismes et les aspects quantitatifs*

10 h **Josep Fontana** (Universitat Pompeu Fabra). *Desamortización y «revolución liberal» en España*

10.30 h Pausa

11 h **Nuno Monteiro** (Universidade de Lisboa, Portugal). *La desamortisation dans le cadre de la législation agraire de la révolution libérale au Portugal*

11.30 h **Núria Sala i Vila** (CRHR, Universitat de Girona). *Desamortización eclesiástica y proyectos liberales en el mundo andino (siglo XIX)*

12 h Debat

TERCERA SESSIÓ

Els beneficiaris de la venda de béns eclesiàstics, a curt i a mitjà termini; la reacció sociopolítica del clergat
 Presideix Josep Fontana (Universitat Pompeu Fabra)

15.30 h **Bernard Bodinier** (Université de Rouen). *La problématique des bénéficiaires de la vente des biens ecclésiastiques à court terme et à moyen terme*

16 h **Rosa Congost** (CRHR, Universitat de Girona). *Nuevos y antiguos propietarios: reflexiones sobre el proceso de desamortización en España*

16.30 h Pausa

17 h **Gisela Von Wobeser** (Universidad Nacional Autónoma de México). *La consolidation des Vales Reales en Nouvelle-Espagne, 1804-1809 : importance financière et sociopolitique*

17.30 h **Alex Ortegal** (Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Perú), **Pablo F. Luna** (Université Paris 4-Sorbonne). *1867: el último intento fracasado de la desamortización eclesiástica en Perú*

18 h Debat

DISSABTE 22 DE NOVEMBRE

QUARTA SESSIÓ

Les conseqüències econòmiques i socials de la venda de béns eclesiàstics
 Presideix Alejandro Tortolero (Universidad Autónoma Metropolitana de México)

9 h **Gérard Béaur** (CNRS, CRH-EHESS). *La vente des biens nationaux et l'élargissement du marché immobilier*

9.30 h **Fabrice Boudjaaba** (CNRS). *La vente des biens nationaux : de nouveaux acteurs et de nouveaux réseaux pour le marché foncier?*

10 h Pausa

10.30 h **Germán Rueda** (Universidad de Cantabria). *Enfoque cuantitativo de la desamortización española, el proceso y sus consecuencias socioeconómicas*

11 h **Fernando Armas Asín** (Universidad de Lima, Perú). *El impacto de la desamortización sobre la evolución del crédito y la inversión eclesiásticas en Perú, siglo XIX*

11.30 h Debat

12 h Pausa

12.30 h **Maurice Aymard** (MSH-Paris). *Conclusions*

Les llengües principals del col·loqui seran el castellà i el francès.

Comitè científic: Gérard Béaur (CRH-EHESS, Paris), Nadine Vivier (Université du Maine, Le Mans), Maurice Aymard (MSH Paris), Guy Lemarchand (Université de Rouen), Alejandro Tortolero (Universidad Autónoma Metropolitana, México), Núria Sala i Vila (Universitat de Girona), Josep Fontana (Universitat Pompeu Fabra), Jean Piel (Université Denis Diderot, Paris 7).

Comitè organitzador: Bernard Bodinier (Université de Rouen, Association Histoire et Sociétés Rurales); Rosa Congost (Centre de Recerca d'Història Rural-Universitat de Girona); Pablo F. Luna (Université Paris 4 Sorbonne)

Organització: Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona, projecte de recerca HUM2005-04731/HIST; Grup de recerca Sociétés rurales européennes, Groupe de recherches pour l'histoire économique et sociale des campagnes (XVe-XXe siècles) CNRS-Paris, SORE-GHREC; Centre de Recherches Historiques (CRH-EHESS-Paris)

Amb el suport de: Ministerio de Ciencia e Innovación, Generalitat de Catalunya, Fundació privada Girona Universitat i Futur, Maison des Sciences de l'Homme (MSH) de Paris, Centro de Estudios Mexicanos y Centroamericanos (CEMCA-México), Instituto Francés de Estudios Andinos (IFEAL-Lima).

Preu de matrícula: 30 € Gratuït per als estudiants UdG. Gratuït per als socis de: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines (AHRCG). Sociedad Española de Historia Agraria (SEHA). Association Histoire et Sociétés Rurales (AHSR)

Més informació: Secretaria del Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica). Facultat de Lletres. Pl. Ferrater Mora, 1 - 17071 Girona. Tel (+34) 972 418 945. A/e: dir.irh@udg.edu

CURSOS, JORNADES, CONGRESSOS

II Colloquium Studium Mediaevale. Cultura visual-Cultura escrita: El temps a la cultura medieval. Vivències i termes. Besalú, 2-5 de juliol de 2008. Més informació: Amics de Besalú i el seu Comtat. Tel. 972 591 617. A/e: info@amicdesbesalu.cat

IX Congreso Internacional. Asociación Española de Historia Económica (AEHE). Múrcia, 9-12 de setembre de 2008. Més informació: ixcongresoaehe@um.es

VII Congrés de la CCEPC: Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat. València. 16-18 d'octubre de 2008. Més informació: www.ccepc.org. Tel. 933 248 585 ext. 131. A/e: ccepc@iec.cat

I seminari medieval d'Hostalric: Les senyories a la Catalunya baixmedieval (segles XIII-XV).

Hostalric (La Selva), 13-14 de novembre de 2008. Més informació: smh@hostalric.cat

Jornades La Selva. Territori en transformació. Santa Coloma de Farners, 21-23 de novembre de 2008. XXV aniversari del Centre d'Estudis Selvatans. Més informació: Arxiu Comarcal. Tel. 972 842 146. També: www.selvatans.cat. A/e: ces@ddgi.cat

VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local. Família pagesa i economia rural. Lleida, 21-23 de maig de 2009. Termini de presentació de comunicacions: 31 d'octubre de 2008. Més informació: www.sistemasagraris.udl.cat A/e: sistemasagraris@historia.udl.cat

BEQUES I PREMIS

Beques de recerca comarcal Joaquim Palmada i Teixidor Banyoles 2008. Projecte de l'àmbit humanístic i científic al Pla de l'Estany. Dotació: 3.000 € cadascuna. Termini de presentació: 30 de setembre de 2008. Més informació: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Tel. 972 572 361. A/e: cec-banyoles@ddgi.cat

Beca de ciències socials i humanes Ernest Lluch. Projecte de l'àmbit territorial de la Garrotxa. Dotació: 4.500 €. Termini de presentació: 30 de setembre de 2008. Més informació: Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Tel. 972 279 131. www.olot.cat/cultura

X beca per a la recerca Museu del Suro de Palafrugell. Dotació: 3.000 euros. Termini de presentació de sol·licituds: 30 d'octubre de 2008. Més informació: Museu del Suro de Palafrugell. Tel. 972 307 825. A/e: info@museudelsuro.cat

Redacció:
 Rosa Congost, Lúcia Donat, David Moré, Pere Gífre
 Assessor lingüístic: Daniel Ferrer
 Maquetació: Anna Cabañas
 Per a informació i inscripcions:
Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines
 Pl. de Sant Josep, 1
 Arxiu Històric de Girona
 17004 GIRONA
 Tel. 972 22 55 00
www.ddgi.cat/historiarural/
 Podeu enviar-nos textos o suggeriments a: mestall@ddgi.cat
 Periodicitat: semestral.
 Impressió: Palahí Arts Gràfiques
 Dipòsit legal: GI-731-1999